

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ МОРАЛЬНОЇ ДИЛЕМИ В ПОЛІТИЦІ

Проаналізовані підходи до співвідношення політики і моралі. Виокремлені три основні підходи до розв'язання моральної дилеми в політиці: ціннісно-нейтральний підхід, етизація політики, а також компромісний підхід. Кожен з підходів розглядається на прикладі концепцій відомих мислителів ХХ століття: Ханни Арендт, Майкла Оукиота, Лео Штрауса, Ісайї Берліна, Макса Вебера та Джона Ролза.

Ключові слова: політика, мораль, моральна дилема в політиці, ціннісно-нейтральний підхід, етизація політики, компромісний підхід до розв'язання моральної дилеми в політиці.

Мищенко А.М.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ МОРАЛЬНОЙ ДИЛЕММЫ В ПОЛИТИКЕ

Проанализированы подходы к соотношению политики и морали. Выделены три основных подхода к решению моральной дилеммы в политике: ценностно-нейтральный подход, этизация политики, а также компромиссный подход. Каждый из подходов рассматривается на примере концепций известных мыслителей ХХ века: Ханны Арендт, Майкла Оукиотта, Лео Штрауса, Исайи Берлина, Макса Вебера и Джона Ролза.

Ключевые слова: политика, мораль, моральная дилемма в политике, ценностно-нейтральный подход, этизация политики, компромиссный подход к решению моральной дилеммы в политике.

Mishchenko A.

MAIN APPROACHES TO SOLVING MORAL DILEMMA IN POLITICS

The article analyzes the approaches to the relationship between politics and morality. Singled out three main approaches to solving moral dilemma in politics: value-neutral approach, ethization of politics and compromise approach. Each of the approaches considered by the example of concepts of the prominent thinkers of the twentieth century: Hannah Arendt, Michael Oakeshott, Leo Strauss, Isaiah Berlin, Max Weber, and John Rawls.

Keywords: politics, morality, moral dilemma in politics, value-neutral approach, ethization of politics, compromise approach to solving moral dilemma in politics.

Проблема співвідношення політики та моралі – одна з одвічних тем політичної філософії, яка не втрачає своєї злободенності та на кожному історичному етапі актуалізується дещо по-новому. ХХ століття особливо загостило питання визначення моральних критеріїв, які могли б реально характеризувати сферу політики, адже на фоні двох світових війн і становлення тоталітарних режимів очевидним стає неприпустимість пошуків абстрактних ідеалів ціною величезних жертв. Політична

сфера суспільства передбачає жорстку боротьбу за завоювання і утримання влади, що зазвичай породжує морально неприпустимі методи цієї боротьби. Тож моральна дилема в політиці – це суперечність між морально виправданою метою у сфері політики та можливістю використання аморальних засобів її досягнення. Тому постає цілком логічне питання щодо можливості розв'язання моральної дилеми в політиці й встановлення певних меж, які дозволять врегулювати конфліктні ситуації, породжені самою природою політики.

Для того, щоб проаналізувати підходи до розв'язання моральної дилеми в політиці, в першу чергу необхідно розібратися зі співвідношенням політики та моралі. І політика, і мораль, будучи об'єктивно необхідними регуляторами суспільного життя, мають підстави претендувати на захист загального блага і соціальної справедливості. Проте якщо політика – це регулятор гармонізації публічного простору, то мораль – індивідуального, який є необхідним для створення публічності в цілому. Політика і мораль мають ряд спільних рис: вони є одними з найбільш ранніх регуляторів суспільного життя, обидві ці сфери є всеохоплюючими, характеризуються інклюзивністю й виконують функцію соціалізації. Проте є і ряд відмінностей, серед яких варто відзначити персоніфікованість моралі й колективний характер політики; насильницький і конфліктний характер політики, що суперечить принципам моралі. Крім того, моральні норми є абсолютними, тому часто сприймаються як утопічні, в той час як політика потребує реальних дій.

Серед академічної спільноти існує ряд підходів до співвідношення політики і моралі. Наприклад, Б.Капустін виділяє п'ять можливих способів їхньої взаємодії:

1. Ототожнення політики і моралі як «єдиної науки», оскільки благо є універсальним і для держави, і для людини. Таке розуміння можна знайти у І. Бенґама і Е. Берка.

2. Неспівмірність політики й моралі. Вони розуміються як абсолютно незалежні поняття, що не мають нічого спільного.

3. Розуміння моралі і політики як незалежних понять, які можуть бути поєднані в тому випадку, коли мораль у формі права обмежує політику (І. Кант, Ж. Боден, Т. Гоббс).

4. Мораль і політика мають спільні цілі, однак засоби досягнення цих цілей кардинально відрізняються (Платон).

5. Зв'язок політики і моралі обумовлений існуванням особливої політичної моралі (публічної моралі). Вона показує, за яких обставин політика може бути моральною і як індивідуальна мораль узгоджується з публічною [1, с.3-4].

А.Гусейнов акцентує увагу на тому, що «у повсякденній свідомості і серед простих людей, і серед ідеологів щодо предмету, що нас цікавить побутують суперечливі погляди від переконання, що політика повинна бути моральною до думки, що вона від початку є брудною справою» [2]. Важливим аспектом

у питанні співвідношення політики і моралі є те, що легітимність політики багато в чому тримається саме на моральних аргументах. Не викликає суперечностей те, що мистецтво, наука цінні самі по собі, навіть незалежно від моральних наслідків. А на питання про те, чи має політика самостійну цінність, за винятком її морально заспокоїливого впливу на суспільство, на думку А.Гусейнова, напрошується негативна відповідь. Намагаючись заручитися підтримкою людей, політики часто нівелюють аргументи моралі, роблячи підміну в опозиції добра і зла, виправдовуючи власні вчинки. «Питання не в тому, що в політиці відбуваються речі, які в логіці моральної свідомості не можна охарактеризувати інакше, як злочин (такого роду речі відбуваються і в інших сферах життя), питання в тому, що вона (на відміну від інших сфер життя) бажає вважати ці злочини вчинками, якщо і не геройськими, то, принаймні, цілком виправданими, терпимими» [2]. При цьому важливо розуміти, що за цими позиціями стоять певні інтелектуальні традиції, які розвивалися протягом століть: мова йде в першу чергу про аристотелівське і макіавеллістське розуміння проблеми співвідношення політики і моралі. Також А.Гусейнов звертає увагу на те, що на сучасному етапі найпоширенішою є точка зору, відповідно до якої мораль і політика – незалежні сфери, які поєднувати не варто. Однак водночас таке визнання моральної нейтральності політики, на думку вченого, – лише відхід від проблеми, а не її розв'язання.

Інший дослідник, С.Нижніков, наводить чотири можливі варіанти взаємодії політики та моралі:

1. Тільки добра політична мета виправдовує будь-які засоби (Н.Макіавеллі). Правитель має користуватися добрими методами, якщо це можливо, проте в ситуації, коли загальне благо потребує відходу від добра, він мусить це зробити. Політика поглинає сферу моралі, перетворюючи її на інструмент [3, с.40-41].

2. Мета виправдовує будь-які засоби (макіавеллісти). У цьому випадку політика трактується вільною від моральних обмежень. Цей підхід хоч і був підтриманий послідовниками Н.Макіавеллі, самого філософа його автором вважати не можна [3, с.52].

3. Добра ціль може бути досягнута лише добрими методами – це гуманістична політика (І.Кант, Ф.Достоевський, М.Ганді).

Якщо для досягнення мети використовуються неправомірні засоби, то й сама мета не може називатися благою. Саме на основі визнання ряду цінностей можна побудувати громадянське суспільство і правову державу [3, 56].

4. Непротивлення злу насильством – пацифістська політика (Л.Толстой). Відрізняється від гуманістичної політики тим, що не визнає можливості опиратися злу силою [3, с.68].

У реальності відділити політику від моралі є практично неможливим. Адже для кожної людини є притаманним оцінювати все, в тому числі й політику, категоріями моралі. Тому важливо розуміти, що сама мораль розкривається в досить специфічній іпостасі, а саме у зв'язку з політикою, що можна характеризувати слідом за Б. Капустіним [4, с.13] таким чином :

- мораль – внутрішнє переконання суб'єкта, сформоване в результаті саморефлексії, якому він слідує незалежно від мінливих обставин;

- суб'єкт співвідносить себе (особливого) з загальним (універсальним);

- мораль – воління єдності «загального» й «особливого»;

- така єдність є вимогою, що пред'являється собі і світу, яка виступає в якості боргу;

- мораль як переконання, воління, усвідомлення і здійснення обов'язку – сфера особистої відповідальності;

- мораль як автономія не може не бути критикою гетерономії.

Отже, узагальнивши наведені позиції й аргументи, можна виділити такі основні групи поглядів, які відбивають підходи до розв'язання моральної дилеми в політиці:

- ціннісно-нейтральний підхід до розв'язання моральної дилеми в політиці;
- етизація політики як засіб вирішення протиріч між політикою і мораллю;
- компромісний підхід до розв'язання моральної дилеми в політиці.

Ціннісно-нейтральний підхід до розв'язання моральної дилеми в політиці передбачає цілковите розмежування цих двох сфер. На думку прибічників цього підходу, природа політики і моралі є настільки різною, що штучне їх поєднання може призвести до непоправних наслідків. У політиці це насамперед посилює можливість появи тоталітарних режимів. Проте ціннісно-нейтральний підхід до політики не означає, що вона априорі є аморальною.

Основний наголос робиться на тому, що політику взагалі не варто оцінювати крізь призму аксіології.

Представниками ціннісно-нейтрального підходу можна вважати Ханну Арендт і Майкла Оукшота. Ханна Арендт, розглядаючи співвідношення політики і моралі, акцентувала увагу на протиставленні публічного і приватного [5, с.32]. Політика є публічною, адже саме ця сфера передбачає конкуренцію, бажання бути кращим, ніж суперник, забезпечує можливість розвитку і дає людині змогу продемонструвати свою індивідуальність і унікальність. Добро ж, навпаки, не терпить публічності і є руйнівним, якщо його представляють на загал; те саме стосується і зла, яке в публічній сфері починає загрожувати спільному життю людей в цілому. Добро в контексті християнської моралі перестає бути добром не лише коли його представляють іншим, а й тоді, коли сама людина починає задумуватися над тим, що вона робить добру справу. І хоча суспільна значимість самої дії від цього не зміниться, добром вона вже не буде. Також Х.Арендт велику увагу приділяє поняттю абсолютної моралі і розглядає можливість її взаємодії з реальною політикою. Абсолютна мораль, на думку вченої, не є уніфікованим явищем. Існує абсолютна мораль любові й абсолютна мораль совісті. Обидві іпостасі абсолютної моралі не можуть бути застосовані до політичних реалій, адже абсолютна мораль любові пов'язана з почуттям емпатії, що, в свою чергу, загрожує раціональності. Більше того, абсолютна мораль любові містить у собі заангажованість і ідеологічність, що за певних умов стає прямим шляхом народження авторитарної свідомості. А абсолютна мораль виявляється абсолютно безсилою перед можливими загрозами, оскільки ідеалізує відмову від участі в політиці задля збереження чистого сумління. Майкл Оукшот також наголошував на неможливості застосування принципів абсолютної моралі до політичного життя. Він зіставив два ідеальні типи морального життя: звичку та рефлексію [6, с.112]. Перша форма є основою стабільності суспільства, адже звичка виключає роздуми й сумніви. Друга, навпаки, передбачає вербальне вираження, а, значить, і можливість критикувати, що в поєднанні з відсутністю гнучкості призводить до краху всієї системи моральних ідеалів. Незважаючи на те, що саме перша форма є більш підходящою для життя в суспільстві, адже вона може пристосову-

ватися до змін, залишаючись стійкою, у християнському світі вона розуміється як примітивна, тому переважає домінування рефлексії над звичкою. Рефлексивна моральна свідомість провокує появу в політиці нетерпимості і фанатизму, що загрожує появою диктатур.

Етизація політики як засіб вирішення протиріч між політикою і мораллю передбачає можливість існування гармонії між політичними цілями і засобами їх втілення. На думку прибічників етизації політики, саме моральні принципи є тими рамками, які мають обмежувати боротьбу за владу. Беззаперечний авторитет моральних цінностей сприяє встановленню демократичних політичних режимів і робить прозорими критерії оцінювання політики.

Прихильниками етизації політики були Лео Штраус та Ісайя Берлін. Незважаючи на те, що один з них був прибічником консерватизму, а інший – лібералізму, спільною рисою їх концепцій є те, що вони обидва розглядали політику крізь призму моральних норм і цінностей. Лео Штраус вважав, що однією з найважливіших цілей політики є знаходження найбільш вдалої форми співіснування людей у суспільстві. А це, апріорі, сфера етики, як і питання про найкращий політичний режим, загальне благо і т.д. [7, с.9]. Л.Штраус критикує демократію через те, що стрижневою цінністю для демократичної ідеології є свобода. В той час як, на думку філософа, базовою цінністю мусить бути добро. Реалізація такого ідеалу можлива лише за панування аристократії (як влади найбільш достойних і підготовлених правителів). Моральні цінності є універсальними як на рівні людей, так і на рівні держав. Тож намагання розірвати зв'язок між політикою і мораллю є абсолютно штучним і може призвести до нігілізму. На відміну від Лео Штрауса, Ісайя Берлін був послідовним прихильником ідеї щодо плюралістичного характеру цінностей. На його думку, цінності не є універсальними і мусять аналізуватися крізь призму історичних і топографічних умов. Пошуки універсальних цінностей і ідеального устрою містять в собі страшну небезпеку. Адже якщо люди припустять, що це реально, вони не зупиняться перед жодними жертвами заради утопічної мети [8, с.21-22]. Мислитель вважає, що для цінностей є цілком природнім конфліктувати між собою, тобто люди, обираючи одні цінності, жертвують іншими. Цей вибір є певною драмою, на яку

приречена кожна людина, тому що втрачені цінності не можуть бути компенсованими. Проте люди можуть уникати крайнощів, правильно розставляти пріоритети і таким чином пом'якшувати для себе вибір.

Розуміючи переваги і недоліки обох традиційних підходів, у ХХ столітті особливо актуалізувався пошук компромісу між ними. Основною ідеєю цього підходу є розуміння специфіки політичної сфери. Тобто визнання як легітимного права на насилля, так і конфліктності політики. При цьому прибічники компромісного підходу наголошують на тому, щодо політики, відштовхуючись від її специфічності, необхідно застосовувати моральні критерії оцінювання політичних дій.

Прибічники компромісного підходу – Макс Вебер і Джон Ролз вважали, що політика і абсолютна мораль є несумісними. Проте повністю розривати зв'язок між політикою і мораллю також є недоцільним. Макс Вебер, розглядаючи універсальну етику, зазначав, що її основні принципи просто несумісні з політичною діяльністю, яка передбачає можливість застосування насилля [9, с.695-696]. Хоча абсолютна етика окреслює уявлення про ідеал у політичній сфері, до якого варто прагнути. Етично орієнтовані дії, на думку М.Вебера, можуть базуватися на двох принципах: етиці переконання або етиці відповідальності. Етика переконання відстоює цінність самого переконання. Другорядним в цьому випадку є наслідки відповідних переконань. Етика відповідальності, навпаки, наголошує на тому, що людина повинна нести відповідальність за свої вчинки. Відповідно, етика переконання категорично заперечує проти застосування насильства, тоді як етика відповідальності передбачає таку можливість у випадку, коли наслідки його застосування будуть менш руйнівними, ніж відмова від нього. Проте етика переконання і етика відповідальності лише у своєрідній єдності може допомогти політикам діяти відповідно до ситуації й вирішувати емпіричні проблеми. Джон Ролз, розглядаючи проблему можливості співвіднесення моралі та політики, виокремлював індивідуальну і суспільну мораль, тобто благо та справедливість. Він формулює два принципи справедливості, які передбачають, що люди повинні мати рівні права по відношенню до системи базових свобод і однакової можливості доступу до посад і переваг [10, с.66]. Базові свободи не є абсолютними, вони можуть конфліктувати

між собою, тому не виключена можливість виникнення ситуацій, коли людині необхідно обмежити одну базову свободу заради інших. Конфліктуючі цінності повинні регулюватися законодавством. Здатність бути справедливою і раціональною забезпечує для людини можливість соціальної кооперації. В суспільстві повинні існувати різні концепції блага, проте є п'ять головних благ, які дають змогу реалізуватися моральним особливостям людини: базові свободи, свобода пересування і вибору заняття, влада, яка отримується залежно від посади та місця роботи, прибуток і багатство, соціальні підстави самоповаги. Також Дж. Ролз зазначає, що людина через «запону невідання» ніколи не знає чи її концепція блага, цінності і погляди є в більшості або ж в меншості. Тому люди, які знаходяться при владі, в такій ситуації не схильні обмежувати права меншості.

Отже, розв'язання моральної дилеми в політиці – одна з одвічних тем політичної філософії. Окрім традиційних – ціннісно-нейтрального підходу та етизації політики, ХХ століття актуалізувало пошук компромісу між політичними цілями та морально прийнятними засобами їх реалізації. І хоча всі три підходи досі мають своїх прибічників, все більше мислителів і політичних діячів можливість розв'язання моральної дилеми вбачають саме в компромісі, який би враховував специфіку політичної сфери, але водночас встановлював рамки морально виправданого і, навпаки, морально неприйняттого, що дозволило б

оцінювати ефективність і виправданість конкретної політичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капустин Б. Различия и связь между политической и частной моралью: Мораль - политика - политическая мораль / Б.Г. Капустин // Вопросы философии. – 2001. – № 9. – С. 3-24.
2. Гусейнов А. «Мораль и политика: уроки Аристотеля» /А. Гусейнов // Ведомости. Вып. 24: Политическая этика: социокультурный контекст. – Тюмень: НИИ ПЭ, 2004. – Режим доступа к журн.: http://guseinov.ru/publ/moral_polit.html .
3. Нижников С.А. Мораль и политика в контексте духовных и интеллектуальных традиций: Монография / С.А. Нижников. — М.: ИНФРА-М, 2011. — 333 с.
4. Капустин Б. Моральный выбор в политике: Учебн. пособие / Б. Г. Капустин. – М.: КДУ; МГУ, 2004. – 496 с.
5. Арндт Х. Vita activa, или О деятельной жизни / Х.Арндт. – СПб: Алетейя, 2000. - 430 с.
6. Оукшот М. Вавилонская башня / М. Оукшот// Рационализм в политике. – М., 2002. - С. 110-127.
7. Штраус Л. Что такое политическая философия /Л. Штраус // Введение в политическую философию. – М.: Праксис, 2000. С. 9-49.
8. Берлин И. Стремление к идеалу / И.Берлин // Философия свободы. Европа. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 448 с. – с.7-25.
9. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер [пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко; коммент. А. Ф. Филиппова] // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С.644-706.
10. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз [пер. и ред. В.В. Целищева]. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1995. – 535 с.